

IV.

AMBOINA.

I. LANDBOUW.

a. Europeesche landbouw.

Europeesche landbouwondernemingen in deze residentie zijn de 34 specerijperken en 4 erfpachtslanden op de eilanden Neira, Groot-Banda, Ai, Rhun, Rozengain en Pisang in de assistent-residentie Banda. Verder eene kleine proefonderneming te Awaija op Ceram (afdeeling Amahei), gevestigd op gronden door den ondernemer van de bevolking gehuurd, alsmede eenige kleine stukken gronds in de baai van Ambon gelegen, de zoogenaamde doesoens, aan Ambonsche ingezetenen in eigendom toebehoorende.

Wat de specerijperken op Banda betreft, zoo kan gezegd worden dat in 1891 de ondernemers, tengevolge van de hooge marktprijzen van noten en foelie, goede zaken maakten. De waarde der specerijperken is over 't algemeen zeer gestegen, ten minste te oordeelen naar de prijzen die twee specerijlanden niet lang geleden in publieke veiling hebben behaald. De geheele productie in 1891 der Banda-eilanden aan noten en foelie kan geschat worden op pl. m. 14580 pikols, terwijl de prijzen gemiddeld per pikol bedroegen f 82,50 voor noten en f 147,50 voor foelie.

Op de beide erfpachtslanden op het eiland Rhun en op dat op Rozengain worden mede muskaatnoten geteeld. Allen hebben evenwel nog jonge aanplantingen. Van die op Rhun wordt reeds eenige oogst verkregen, doch nog niet genoeg om de onkosten goed te maken. Evenwel beloven zij veel voor de toekomst. De aanplant op Rozengain is van nog jonger dagteekening, zoodat deze nog lang niet rendereen kan. 't Vierde erfpachtsland op 't kleine eilandje Pisang levert niet veel meer op dan wat pisang en aardvruchten.

Zooowel op de erfpachtslanden als op de notenperken in de assistent-residentie Banda wordt gewerkt met contractanten van Java en Madura, aangeworven op den voet van de regeling, opgenomen in Indisch Staatsblad 1888 n°. 76, voor niet langer dan vijf jaren. Van deze lieden keeren slechts weinigen, als hun verband verstreken is, naar hun geboorteland terug. De meesten gaan nieuwe verbintenissen als perkarbeiders aan of worden huisbedienden te Neira. Gedurende den notenpluk worden ook wel Boetonnezen of kampongvolk der Banda-eilanden tijdelijk in dienst genomen.

De eenige particuliere landbouwonderneming op Ceram te Awaija levert tot dusver weinig op. De aldaar aangeplante tabak, hoewel van goede kwaliteit, schijnt tot dusver na den pluk verkeerd behandeld te zijn. Eene andere werkwijze werd nu aangenomen, waarvan de resultaten nog niet bekend zijn. Ook de cacao-cultuur gaf op die onderneming geen voldoende resultaten. Alleen de klapperaanplantingen staan goed. Het voornemen bestaat deze onderneming door het vragen van gronden in erfpacht uit te breiden. Evenals op Banda werd hier met contractanten van Java gewerkt. In den laatsten tijd begon ook de Cerammer zich als maand- of daglooner bij die onderneming aan te melden. Slechts zeer enkelen van de Javaasche contractanten reëngageeren zich. Het schijnt dat zij op Ceram niet goed aarden kunnen, waarschijnlijk omdat de bevolking van Awaija uit Christenen en Alfoeren bestaat.

De aan enkele Europeanen toebehoorende doesoens, aan de baai van Ambon gelegen, werpen niet veel voordeel af. Slechts enkele dekken de kosten. Gebrek aan werkkapitaal is wel de voornaamste reden van dezen treurigen toestand. En toch willen de eigenaren tegen billijke prijzen van hunne doesoens geen afstand doen, altijd nog hopende op betere tijden. Het weinigje werkvolk, in deze doesoenaanplantingen gebezigd, bestaat uit Amboineezen of hier gevestigde Binongkoreezen.

b. Inlandsche landbouw.

De inlandsche landbouw zal in deze residentie wel

nimmer eene hooge vlucht nemen, daar de Amboineezen geen landbouwer van natuur is. Op de Ambonsche eilanden (Ambon en de Oeliasers) ontbreken rivieren die tot irrigatie van sawahs kunnen dienen. Waar op de eilanden Boeroe en Ceram in vroegere jaren proeven zijn genomen met het aanleggen van sawahs, o. a. in de Roewatta-delta bij Makariki, moeten deze allen als mislukt worden beschouwd. Al moesten hoofden en bevolking soms erkennen dat de productie der sawahs grooter was dan van hunne ladangs, toch wilden zij hunne oude werkwijze niet opgeven. 't Voornaamste voedingsmiddel is dan ook sagoe, die overal, vooral op Ceram en Boeroe, zoo kwistig voorkomt en zoo gemakkelijk verkregen wordt, dat dit product wel altijd de volksvoeding zal blijven. Veel hoofdbreken geeft het onderhoud der sagoeboschen ook niet; de jonge loten schieten in den regel van zelf uit, zoodat slechts zelden bepaaldelijk bijgeplant behoeft te worden. Een sagoeboom kan in zes dagen geheel geklopt worden en levert dan gemiddeld 25 mandjes (toeman) meel, ieder zwaar 25 katti's, waarvan de prijs uiteenloopt tusschen f 0,30 en f 0,80 per mandje. Zulk een mandje levert voldoende voeding voor twee personen gedurende vijf dagen. Het sagoemeel wordt ook tot broodjes gebakken (sagoe lempen), waarvan er 50 à 100 uit een toeman komen en die f 5 à f 10 de 1000 stuks kosten, al naar gelang van de grootte. Tien stuks van de grootste zijn per dag genoeg tot voeding van een volwassen man.

Verder wordt op alle eilanden, maar vooral op Haroekoe, djagong aangeplant en treft men overal droge padivelden aan. De prijs van de djagong bedroeg gemiddeld f 0,50 de 100 klossen.

Tuinen met allerlei soort aardvruchten, als: batata's, kaladi, obies en ook van suikerriet en peulvruchten ziet men allerwegen. Arachis hypogaea wordt bijna overal gevonden, gierst (hotong) alleen door de Alfoeren van Boeroe aangeplant.

Vruchtboomen zijn ook in soorten aanwezig, pisang en papaja wel het menigvuldigst.

De landbouw op de Kei- en Aroëgroepen heeft niet veel te beteekenen. Plant men op de Kei-eilanden hier en daar nog wat rijst en djagong, op de Aroë-eilanden worden dergelijke aanplantingen nog schaarscher gevonden. De bevolking op de beide groepen leeft voornamelijk van de sagoe, die door Cerammers of Gorammers wordt aangebracht in ruil voor de producten des lands, als: voor Aroë paarlmoerschelpen en paradijsvogels, voor Kei hout en prauwen. Op Tanimbar en Babber voorziet de inlandsche landbouw door de teelt van droge rijst en djagong voldoende in eigen behoeften, zoodat daar geen invoer noodig is. Op de andere Zuidwester-eilanden, en met name op het rotsachtige Kisser en Letti, is langdurige droogte, waardoor de oogsten mislukken, dikwijls eene ware bezoeking en moet de bevolking zich dikwijls voeden met gestampte manggapitten, boomwortels en andere surrogaten.

De eigenlijke stapelproducten dezer residentie zijn kruidnagelen en muskaatnoten. Levert de notencultuur op de Banda-eilanden nog steeds groote winsten op, met de nagelcultuur is het treurig gesteld. Het schijnt dat geen noot met de Bandasche concurreeren kan en dit gezegend plekje gronds alleen in staat is die vrucht in al hare voortreffelijkheid voort te brengen. Bij de nagelcultuur daarentegen is overproductie en dientengevolge sterke daling der prijzen waar te nemen. Waar Zanzibar en Mauritius reeds meer kruidnagelen produceren dan voor de behoefte der geheele wereld noodig is, daar ligt het voor de hand dat de zooveel verder gelegen Ambonsche eilanden, wat deze cultuur betreft, in slechte conditie zijn en er weinig heil meer van te wachten is. Slechts bij het mislukken der oogsten op genoemde plaatsen wordt eene tijdelijke stijging van de prijzen der Ambonsche nagelen waargenomen. Kreeg de Amboineezen onder het gehate monopolie nog f 0,25 per katti, in 1891 moest hij zijn product voor f 0,15 à

f 0,20 aan de opkoopters afstaan. Geen wonder dan ook dat de inlander zich hoe langer hoe minder aan deze cultuur laat gelegen liggen en veel liever noten dan nagelen aanplant. Toch bedroeg de oogst van Ambon nog 6300, die van de Oeliassers nog ruim 6000 pikols.

Meer en meer wordt dan ook getracht andere bronnen van inkomsten te vinden dan uitsluitend in de cultuur van kruidnagelen en in de eerste plaats moet dan melding worden gemaakt van de klappercultuur, die zich meer en meer uitbreidt. De bereiding van copra geeft dan ook reeds aan vele handen werk. Klapperolie wordt niet uitgevoerd, doch alleen voor plaatselijk gebruik (braadolie) bereid. Zij kostte gemiddeld f 0,45 per vierkante flesch. Voor verlichting ook van de huizen der inlanders wordt meer en meer van petroleum gebruikt gemaakt. Proeven in 1891 met den aanplant van Liberia-koffie genomen leverden te Saparoea en op Boeroe vrij goede uitkomsten op, zoodat daar met den aanplant zal worden voortgegaan. Ook enkele particulieren begonnen in hunne doesoens, aan de baai van Ambon gelegen, Liberia-koffie aan te planten.

Bamboe komt in tal van variëteiten voor en wordt, wat de grotere sorte betreft, bij den huisbouw, wat de kleinere aangaat, bij het opzetten van sero's gebezigd.

Timmerhout is op het eiland Ambon schaars meer te vinden. In grooten overloed, in tal van soorten en van uitstekende hoedanigheid komt het echter voor op Ceram en Boeroe, om van de Kei-eilanden nog niet eens te spreken. Jammer dat er tot dusver door Europeesche ondernemers zoo weinig partij getrokken is van den houtrijkdom dezer eilanden. De zaken der firma LANGEN en Co. op de Kei-eilanden en de stoomhoutzaagmolen aldaar zijn sedert in handen van den heer KUHN overgegaan. Tot dusver voorziet deze door opkoop in het voor de fabriek benodigde hout en vleit zich met de hoop dat deze zaak, mits daarbij de noodige zuinigheid wordt betracht, genoeg levensvatbaarheid zal bezitten om haar in stand te houden en langzamerhand uit te breiden. De ondernemer had het voor-nemen om concessie tot houtaankap te vragen, om zoodoende beter toezicht op het ringen en rooien te kunnen houden, waardoor het hout aanmerkelijk in kwaliteit zal winnen.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de ondernemingsgeest van den inlandschen landbouwer op hetzelfde peil blijft. De Amboinees voorziet zoo uiterst gemakkelijk, als misschien geen volk ter wereld, in zijn voornaamste voedingsmiddel, de sagoe. Hierdoor wordt hij — want 't zijn sterke beenen die de weelde kunnen dragen — zorgeloos en traag van aard. Zelden zal hij dan ook iets nieuws beginnen zonder reeds vooraf voldoende zekerheid van slagen te hebben.

Het grondbezit dat hier of communaal of individueel is legt evenwel geen belemmering in den weg voor de ontwikkeling van den landbouw onder de inlanders, daar ieder ingezetene der negorij het recht heeft gronden ter beplanting in erfelijk bezit te nemen.

II. NIJVERHEID.

a. Europeesche nijverheid.

De eenige fabriek in deze residentie is de hooger reeds besproken stoomhoutzagerij van den heer KUHN te Toéal (Kei-eilanden).

Eenige vrouwen van Ambonsche ingezetenen houden zich bezig met het vervaardigen van bouquetten en bloemen van vogelvederen, zoomede van modellen van kruidnagelen notenboompjes. De vruchten worden dan van papatjeda (het merg van een beester, die het vlier nabijkomt) vervaardigd. Dergelijke boompjes, soms zeer kunstig vervaardigd, kosten f 25 à f 50. Voor bouquetten van veeren wordt f 15 à f 25 betaald.

Ook met het distilleeren van welriekende oliën, als: minjak sereh, minjak tjengke, minjak pala, minjak kanangan, enz., houden sommige dames zich bezig.

Noch het distilleeren van olie, noch het vervaardigen der bovenbedoelde bloemen van veeren zouden echter een voldoende middel van bestaan opleveren, wanneer men zich er uitsluitend mede bezig hield, daar de afzet zeer gering is.

b. Nijverheid van vreemde oosterlingen.

De alhier gevestigde vreemde oosterlingen houden zich uitsluitend met den handel bezig. Slechts één Chinees oefent het beroep van meubelmaker uit en levert op bestelling goed maar duur werk. Enkele Chineesche vrouwen vinden ter hoofdplaats Ambon in het bakken van brood en beschuit een middel van bestaan.

c. Inlandsche nijverheid.

Bepaalde beroepen en bedrijven worden alleen soms door de inlandsche Christenburgers ter hoofdplaats uitgeoefend, die, hetzij als kleermaker, schoenmaker, grofsmid, timmerman of metselaar werk vinden. Voor 't overige neemt ieder inlander op zijn tijd dat beroep ter hand, wat hem op dat oogenblik te pas komt, wat dan ook de reden is dat werkelijk bekwame handwerkslieden, die hun vak verstaan, zoo zelden gevonden worden.

In zijn vrijen tijd wordt door den inlander van allerlei ter hand genomen en vinden vele takken van kunstvljft beoefening, zooals hieronder blijken zal.

Het weven is eene kunst, die in vroeger eeuwen op de Ambonsche eilanden wel schijnt bestaan te hebben, doch nu op Ambon, de Oeliassers, Ceram en Boeroe geheel verloren is gegaan. De invoer van goedkoopere sarongs van Europeesch of Makassaarsch en Silajaresch fabrikaat is daarvan zeer zeker de oorzaak. Slechts op de Zuidwester-eilanden, en vooral op Tanimbar, Babber, maar wel 't meest op Loeang en Kisser, wordt die kunst nog beoefend en worden aldaar sarongs van zeer mooie patronen geweven. Het garen wordt op die eilanden uit aangeplante kapas getwijd, terwijl de gebezigde kleurstoffen zeer duurzaam blijken te zijn. Evenwel wordt door Makassaren ook reeds veel Europeesch rood garen ingevoerd, dat wel is waar goedkoop is, doch in kwaliteit bij het inlandsche achterstaat. Van Kisser worden dergelijke geweven stoffen naar Portugeesch Timor uitgevoerd, waar zij tegen f 6, f 8 of f 10 zeer gewild zijn.

Ter hoofdplaats Ambon worden door de inlandsche Christenen nog altijd de bekende sigarenkokers, mandjes, modellen van prauwen, enz. van kruidnagelen vervaardigd.

Het vlechten van doozen, mandjes en ligmatjes van allerlei patronen en vormen wordt door ieder inlander in zijn vrijen tijd beoefend, vooral daar waar het materiaal, in den regel pandanus repens, voorhanden is.

Met pottenbakken houden zich de negorijen Oro (Saparoea) en Oma (Harokoe) bezig. Niet alleen dat zij allerlei potten voor inlandsch gebruik vervaardigen, doch in de laatste jaren weten zij ook naar gegeven modellen groote bloempotten op voetstukken te vervaardigen, die ter hoofdplaats Ambon veel aftrek vinden en gemiddeld f 1,50 per stuk kosten. Zij zijn echter slecht doorbakken en daardoor broos. Het vormen geschiedt geheel uit de hand. Om van 't pottenbakkerswiel gebruik te maken, waartoe van bestuurswege reeds eene poging beproefd werd, daartoe is de bevolking niet te bewegen. Ook te Maikor (Aroë-eilanden), te Bandang Eli (Groot-Kei) en te Taiandoe (Kei-eilanden) worden potten en watervaten voor inlandsch gebruik vervaardigd en meestal naar Ceram in ruil tegen sagoe uitgevoerd.

Enkele zoogenaamde inlandsche meubelmakers worden te Saparoea aangetroffen, die wel solide doch weinig smaakvolle meubelen weten te vervaardigen.

Onder de inlanders, zoowel op het eiland Ambon als te Saparoea, komt hier en daar een enkele grofsmid voor, die voornamelijk parangs (hakmessen) voor den uitvoer naar Boeroe en Ceram vervaardigt. Ook op het eiland Kisser (Zuidwester-eilanden) worden ijzersmeden gevonden, die sabels smeden, welke op Portugeesch Timor aftrek vinden.

Goudsmiden worden maar schaars gevonden, en zij kunnen dan slechts smakelooze inlandsche versierselen vervaardigen. Alleen op de eilanden Loeang en Kisser (Zuidwester-eilanden) heeft de goudsmederij iets te beteken en worden daar de gouden en zilveren oorhangers (lorlora), alle volgens hetzelfde stereotype model, vervaardigd, die bij bruidschat en boeten op alle Zuidwester-eilanden zulk eene groote rol spelen. Voor grondstof bezigt men het goud- en zilvergeld, dat door Makassaarsche handelaren wordt aangebracht.

Omtrent den huisbouw wordt aangeteekend dat de inlanders op de Ambonsche eilanden, op Ceram en op Boeroe, vrij goede woningen bouwen. In den regel staan deze op een steenen plint en bestaan uit een raam van hout, terwijl de omwandeling van gaba-gaba (de bladsteel van den sagoepalm) gemaakt wordt. De dakbedekking is atap. Meer en meer streeft de Christen-Amboinees er naar zich eene nette woning naar Europeeschen trant te bouwen. Op de Aroë-, Kei-, Tanimbar- en verdere Zuidwester-eilanden is de huisbouw nog zeer primitief, en in den regel zijn de woningen daar niets meer dan ellendige krotten, van wat wildhout, bamboe en atap in elkander gezet.

Voornamelijk op Ceram, doch ook op het eiland Ambon, wordt veel duurzame atap voor dakbedekking aangemaakt en in groote hoeveelheden naar Banda en andere gedeelten der residentie uitgevoerd. Het materiaal hiervoor is het blad van den sagoepalm. De prijzen bedroegen f 2 à f 3 de 100 stuks.

Scheepsbouw wordt als bepaalde tak van nijverheid alleen beoefend op de Kei-eilanden, waar allerlei soort inlandsche vaartuigen en ook soms zelfs kleine schoeners gebouwd worden. Op het eiland Boano worden meestal de bekende Ambonsche orembaaien vervaardigd. Overigens weet ieder inlander zelf kleinere vaartuigen voor de vischvangst te maken; de boom wordt geveld, van de schors ontdaan en, nadat er de vereischte vorm aan gegeven is, met een dissel uitgehold. De bij den scheepsbouw meest gebruikte houtsoorten zijn bintanger, gofasa en halaor.

Last not least moet als bepaalde tak van nijverheid genoemd worden het stoken van olie uit de bladeren van den kajoepoetihboom, waardoor op het eiland Boeroe vele handen werk vinden. Jaarlijks wordt van daar voor eene waarde van pl. m. f 90 000 uitgevoerd naar Makasser, Singapore en China. De prijs per wijnflesch bedraagt f 0,80 à f 1. 't Zijn voornamelijk Chineezers die de olie opkopen.

Visscherij. De zeevisscherij wordt in de geheele residentie druk beoefend en hoewel bepaalde visschers van beroep, zoogenaamde tanasi, slechts zelden voorkomen, zoo is ieder inlander ook op zijn beurt visscher. Zoo wel met lijnen en hengels als met werp- en sleepnetten wordt gevischt. De vangst is zeer ongelijk en hangt natuurlijk veel van den tijd van het jaar en de weersgesteldheid af. De Moluksche zeeën zijn zeer rijk aan visch, die in legio soorten voorkomt, van af de grootste thynnus-soorten tot de kleinste sardines toe. Op de hoofdplaatsen Ambon en Banda is de visch echter wel eens duur. De reden hiervan is, dat, niettegenstaande de groote vraag die door de aanwezigheid van vele Europeanen naar visch bestaat, slechts weinig inlanders van 't visschen een beroep maken en ieder inlander alleen voor zichzelf vischt. Slechts bij eene bijzonder gelukkige vangst bestemt hij het surplus voor den verkoop. Ook wordt beweerd dat, tengevolge van vermeerde stoomvaart, de visch in de baai van Ambon en bij de Banda-eilanden verjaagd en daardoor schaarscher wordt.

Vliegende visschen worden veel met fakkels gevangen; zij springen dan, door 't licht gelokt, van zelf in de prauw. Behalve deze wijze van visschen wordt ook veel gebruik gemaakt van fuiken, die men in diep water laat zinken, en van sero's (seroeh), de bekende bamboestaketsels, waarbinnen de visch zich verzamelt. Hiervoor heeft men echter eene kalme zee van noode, zoodat op eene plek slechts de helft van 't jaar kan gevischt worden en bij 't kenteren van den moesson eene andere plaats moet worden opgezocht. Een sero levert meermalen gedurende één moesson voor f 1000 visch op. Van uit Ceram en de Ceramlaut- en Goram-eilanden wordt veel visch in gerooken of gedroogden staat, vooral naar Banda, uitgevoerd. De visscherij op de Tanimbar-eilanden is nog zeer primitief en vischtuig is daar nog zoo goed als onbekend. De visch wordt daar met werpspiessen gestoken of met pijlen door kinderen geschoten, waarbij zij eene groote handigheid aan den dag leggen.

De grootste rijkdom van de Tanimbar- en de Zuidwester-eilanden bestaat in uitgestrekte tripang-riffen, waar de holothuriën of met zeer lange harpoenen gestoken worden, of door duiken met de hand worden opgehaald. Het product wordt aan Makassaren verhandeld in ruil tegen lijnwaden,

voornamelijk rood, blauw en wit katoen, koperdraad, kralen, spiegeltjes en andere kramerijen. Ook van de Aroë eilanden worden jaarlijks pl. m. 1500 pikols tripang, vertegenwoordigende eene waarde van omstreeks f 40 000, uitgevoerd.

Het duiken naar paarloesters levert op den achterwal van Aroë nog steeds groote voordeelen op. De diepte, waarop naar deze kostbare zeeproducten gedoken wordt, varieert van 8 tot 12 vadem. De paarlen van Aroë zijn minder fraai dan die van Ceilon en andere streken, doch de schelpen zijn van superieure kwaliteit. De uitvoer aan paarlschelpen bedraagt jaarlijks gemiddeld 1700 pikols, ter waarde van pl. m. f 140 000, die geheel tegen handelsgoederen, voornamelijk lijnwaden en kramerijen, worden ingeruild.

Vogelnestjes worden slechts gevonden op enkele plekken op de Aroë- en Kei-eilanden. De uitvoer van Aroë is ongeveer 6 pikols 's jaars, terwijl die van Kei niet veel meer dan even zoovele katti's bedraagt, à f 5 per katti. De opkoopters zijn Chineezers.

Zoetwatervisscherij komt, bij gebrek aan groote rivieren, nergens voor. Alleen vangt de inlander in de kleine stroompjes soms wat katvisch of gaboos en paling voor eigen gebruik.

III. BOSCHPRODUCTEN.

Hoewel de Ambonsche eilanden, en vooral Ceram en Boeroe, rijk zijn aan boschproducten, wordt aan de inzameling toch nog weinig gedaan en trekt de bevolking lang niet van hare bosschen, wat er bij eene oordeelkundige exploitatie uit te trekken zou zijn. Rottan en goed timmerhout worden, behalve op de Kei-eilanden, voornamelijk op Ceram en Boeroe aangetroffen. Tot dusver werden ze door de bevolking slechts voor eigen gebruik of voor 's lands bouwwerken geëxploiteerd. Alleen van Kei heeft uitvoer naar Makasser en Ambon in belangrijke hoeveelheden plaats; deze uitvoer vertegenwoordigt eene waarde van minstens f 30 000 's jaars. De enkele stukken ebbenhout (maba ebenus) die van Boeroe, en het weinige kamoeninghout (muwaya exotica) dat van de Tanimbar-eilanden wordt uitgevoerd, zijn van geen beteekenis. Het vroeger door het bestuur op Boeroe aangeplante djatihout (*textonia grandis*) staat slecht; de stammen zijn krom en knoestig, en 't schijnt dat die houtsoort in deze streken niet gedijen wil. Trouwens er zijn hier tal van soorten, zoo van meubel- als van timmerhout, die 't djatihout evenaren zoo niet overtreffen.

Voornamelijk is het gebrek aan sleepwegen en handen, dat de bevolking afschrikt om de wildhoutbosschen, die op de toppen en langs de hellingen der bergen gevonden worden, te exploiteeren.

Op Boeroe en ook op het eiland Ambon (op de hellingen van den Wawani) komen gom-copal boomen in groote hoeveelheden voor. Op Boeroe is men met de exploitatie begonnen, en werden daar reeds zeer goede monsters van gom-copal verkregen en uitgevoerd. Naar getah-pertja (*isonandra gutta*) werd tot heden vruchteloos gezocht.

Ceram's rijkdom aan boschproducten is nog niet voldoende bekend en de exploitatie van dat groote eiland wacht op de hand van Europeesche nijverheidsondernemers. De aandacht der besturende ambtenaren is evenwel op den waarschijnlijk grooten rijkdom van dat eiland aan boschproducten gevestigd, die voor de bevolking eene groote bron van inkomsten zouden kunnen worden. Een groot bezwaar dat de landbouw door de bevolking zou worden verwaarloosd, bijaldien zij zich met de inzameling van boschproducten bezig hield, zooals in andere streken het geval is, bestaat hier niet, daar noch de Amboinees, noch de Cerammer landbouwer van natuur is, en herhaalde proeven, in deze richting door opvolgende besturen genomen, toch geen resultaat hebben opgeleverd.

IV. VEESTAPEL.

Ploeg-, last- en trekvee is in deze residentie niet in gebruik.

Het slachtvee voor de gouvernements-leveranciers en voor de consumptie der Europeanen wordt van Java, Madura en Bali aangebracht.

Ook enkele particulieren ter hoofdplaats Ambon en te Saparoea zijn in 't bezit van eenige runderen, waarvan de melk voor den verkoop bestemd wordt. In vroegere jaren heeft de Regeering aan enkele negorijen op Ambon en de Oelassers, die goede weideplaatsen hadden, runderen verstrekt. De bevolking nam op zich kralen te bouwen en de veestapels te verzorgen, tegen genot van de helft der overwinsten. Deze proef, om het houden van vee aan te moedigen, heeft als zoo vele andere jammerlijk schipbreuk geleden op inertie en onverschilligheid. De beesten werden niet behoorlijk verzorgd en verwilderden. Successievelijk zijn die veestapels dan ook weder opgeheven. Alleen te Saparoea, Wahaai en Kajeli zijn nog veestapels aanwezig, die 't uitsluitend eigendom van 't Gouvernement zijn en die in stand gehouden behooren te worden. Zij toch kosten zoo goed als niets aan onderhoud, terwijl zij in tijden van beroering of opstand van onberekenbaar nut kunnen wezen. Bij eventuele expedities op Ceram toch is het te voorzien dat de gouvernements-leveranciers niet in de behoefte aan slachtvee voor een groot aantal troepen ineens zouden kunnen voorzien en dan heeft het Gouvernement in de veestapels te Wahaai voor de Noordkust, te Saparoea voor de Zuidkust en te Kajeli voor de Westkust niet te versmaden voorraden van vee, waaruit alsdan verstrekkingen kunnen plaats hebben.

Paarden worden, behalve enkele ter hoofdplaats, slechts gevonden op de Letti-eilanden (Letti en Kisser). Het aantal is echter gering. Zij zijn waarschijnlijk van uit den Timor-archipel ingevoerd, doch daar zij bij feestelijke gelegenheden ook geslacht worden, vermindert hun aantal jaarlijks. Op de eilanden Kisser en Letti komen verder veel karbouwen voor, die voornamelijk op eerstgenoemd eiland welk tieren.

Aan varkens en geiten is nergens gebrek; de eerste worden in elke christen- en heidensche negorij in massa gevonden, terwijl het in alle Mohammedaansche negorijen van geiten wemelt.

V. HANDEL.

Groothandel bestaat niet, tenzij men daaronder begrijpen wil het in consignatie geven van de opbrengsten der specerijperken op de Bandagroep aan de Crediet en Handelsvereniging te Banda Neira. Die vereniging houdt zich echter niet uitsluitend met groothandel bezig, aangezien zij ook allerlei artikelen als: lijnwaden, sigaren, petroleum, enz. in 't klein verkoopt, waardoor zij eene gewenschte concurrentie met Arabieren en Chineezers heeft doen ontstaan. Van uit Banda wordt door bedoelde vereniging, zoomede door de tokhouders LUTZOW EN CO. en MULDER EN CO., veel ruilhandel met de Papoeasche eilanden en Nieuw-Guinea gedreven. De artikelen van uitvoer daarheen zijn: ijzerwerk, koperdraad, lijnwaden (grey cloth of ongebleekt katoen, madapollams, prints, rood katoen, ruwe drills, sarongs, slendangs, hoofddoeken), lampen, waterglazen, aardewerk (borden en kommen), gouden en zilveren specie, rijst, petroleum, enz. enz., waarvoor in ruil ontvangen worden: wilde noten, vogelhuiden, schildpad, paarlmooerschelpen, tripang, gom-copal, enz. De waarde van de uit Banda gezonden ruilgoederen bedraagt jaarlijks reeds p. m. f 180 000, terwijl daarvoor een grooter bedrag aan producten terug ontvangen wordt.

De handel ter hoofdplaats Amboina is, met uitzondering van twee Europeesche firma's, uitsluitend in handen van Chineezers en Arabieren, die zich met den opkoop van kruidnagelen, noten, copra en andere producten bezig houden. De Amboinees is geen handelaar; wel brengen vrouwen en meisjes dagelijks veld- en boomvruchten, en wat de tuinen verder opleveren, ter passar, doch met eigenlijken kleinhandel houdt geen Amboinees zich bezig.

De handel op Aroë, Kei en de overige Zuidwester-eilanden wordt voornamelijk van uit Makassar, niet van uit Ambon gedreven.

VI. SCHEEPVAART.

De groote scheepvaart bepaalt zich in deze residentie tot de mailboten der Koninklijke Paketvaartmaatschappij, die op de bij contract vastgestelde tijdstippen de voorgeschreven

route volgen. Verder worden deze streken eens in de twee maanden door een stoomer van de zoogenaamde Engelsche Holt-line bezocht, welke booten evenwel slechts zelden voldoende lading vinden en op den duur waarschijnlijk de concurrentie met de gesubsidieerde pakketvaart niet zullen kunnen volhouden.

Overigens zijn er te Ambon en te Banda slechts een paar op Europeesche wijze getuigde schoeners, die op zeebrieven varen.

Verder heeft het handelsverkeer en de scheepvaart tusschen de verschillende eilanden dezer residentie slechts plaats met djoengkoe's en orembaaien. Vooruitgang valt niet op te merken en de toestand is vrijwel stationnair gebleven in vergelijking met twintig jaren geleden.

VII. TRANSPORTWEZEN TE LAND.

Aangezien bijna alle negorijen, uitgezonderd de berg-negorijen der woeste Alfoeren in 't binnenland van Ceram, die toch nog geen deel nemen aan het handelsverkeer, aan zee liggen, zoo is het transportwezen te land van weinig beteekenis. Waar vervoer van personen over land moet plaats vinden, als bijv. naar de enkele bergnegorijen op het schiereiland Leitimor (eiland Ambon), geschiedt dat transport per draagstoel en koelie en is derhalve duur. Paarden en karren zouden langs deze moeilijke bergwegen en het geaccidenteerde terrein niet te gebruiken zijn. Hoogstens zouden hier muilezels gebezigd kunnen worden. Vervoer van handelsgoederen heeft echter steeds over zee plaats.

Eene groote verbetering, die in het transport over zee zou kunnen worden aangebracht, zou wezen het kanaal van Passo, de landengte van Baguala, die de beide schiereilanden van Ambon verbindt, weder te openen. Dit kanaal is sedert 1824 verzaad, terwijl geen ernstige pogingen meer zijn aangewend het weder te openen. Alle groote prauwen, van Ceram en de Oelassers komende, moeten nu of Hitoe of Leitimor omvaren, hetgeen hoogst gevaarlijk is, zoodat dan ook jaarlijks tal van inlandsche vaartuigen op de hoeken van Allang of Noesanive verbrijzeld worden. De veilige weg binnendoor is door de verzanding van 't kanaal voor de inlandsche scheepvaart gesloten. Een enkele blik op de kaart zal doen zien van hoeveel gewicht de wederopening van dit kanaal, vooral bij eene eventuele hout- of boschexploitatie van Ceram, zal zijn, ja, dat alleen daardoor de hoofdplaats Ambon weder de stapelplaats van producten kan worden. De kosten zullen betrekkelijk gering zijn tegenover het groote nut, de wederopbeuring van Ambon's handel. Deze levenskwestie maakt dan ook een punt van overweging uit, en voorstellen zijn bij het gewestelijk bestuur in behandeling, ten einde bedoeld plan bij de Regeering ingang te doen vinden en in de naaste toekomst te verwezenlijken.

VIII. OECONOMISCHE TOESTAND IN HET ALGEMEEN.

1°. Banda-eilanden.

De welvaart der perkeniers op de Banda-eilanden is wel wat afgenomen. Dit is geen gevolg van verminderde productie der perken of al te gedrukte prijzen, doch de reden is gelegen in de versnippering der specerijlanden, onder een groot aantal kinderen en kleinkinderen, zoodat de spoeling dun wordt. Bovendien worden tegenwoordig enkele groote fortuinen niet meer, zooals vroeger, te Banda maar in Europa verteerd, zoodat men van de groote luxe, die bijv. een 20-tal jaren geleden op de Banda-eilanden heerschte, niet veel meer bespeurt. Ook is het stelsel om het product in consignatie te geven voor menig perkenier niet voordeelig geweest. Toch blijft een onbezwaard aandeel te bezitten in een notenperk zeker nog wel de meest te begeeren zaak in Indië, en zijn deze fortuinen op hechter grondslagen gevestigd dan 't bezit van aandelen in fabrieken of landelijke ondernemingen op Java en elders.

De inlandsche bevolking op de Banda-eilanden is samengesteld uit de meest heterogene bestanddeelen, als: Javanen, Madureezen, Boetonnezen, Cerammers, enz., meest contractanten, ontslagen perkarbeiders of gewezen bannelingen, en bestaat, zooal niet uit het uitschot, dan

toch zeker niet uit het beste deel hunner rasgenooten. Meestal aan dobbelen en opium verslaafd, zijn zij afkeerig van het uitoefenen van een eerlijk ambacht of bedrijf, zoodat bij deze klasse der bevolking weinigelementen aanwezig zijn, die haar tot welvaart en ontwikkeling voeren zullen.

Van de Christenbevolking te Banda kan niet veel goeds worden gezegd, en zij is nog zorgelooser en nog minder tot geregelden arbeid te brengen dan die der Ambonsche eilanden.

2°. Ambon, de Oelassers, Ceram en Boeroe.

Het kan niet gezegd worden dat de welvaart der bevolkingen op deze eilanden in de laatste decennia merkbaar is vooruitgegaan. Deze streken zijn eene beschaming voor alle boekenwijsheid en voor alle oeconomische redeneeringen en stelsels. Alle middelen zijn tot dusver te vergeefs beproefd om de bevolking dezer streken tot meer welvaart te brengen. Ik noem slechts opheffing van het specerijmonopolie openstelling van de havens en de aanneming van een vrijhandelsstelsel, afschaffing van allen gedwongen cultuur-arbeid (om de bevolking smaak in vrijwillig werk te doen vinden) beperking der heerendiensten tot een minimum, aanmoediging op allerlei wijze van den landbouw en van nuttige cultures, zelfs door 't geven van renteloze voorschotten, een vrijzinnig passenstelsel, waardoor de inlander niet meer in zijne vrijheid van beweging zou worden belemmerd, een verlicht, beschavend onderwijs met tal van scholen, waar hem geleerd wordt dat »arbeid den mensch verhoogt», toch alles zonder vrucht. Alle pogingen tot verbetering stuiten af op de inertie van den Amboinees, een gevolg van de weinige behoeften die hij kent en de gemakkelijheid waarmede hij in die behoeften (sagoe, visch en sagoeweer) voorzien kan. Toch kan niet gezegd worden dat de inlander in deze streken een treurig bestaan voert. Gebrek wordt hier zeer zeker, zooals hier en daar op Java bij mislukking van oogsten, nimmer geleden. De Amboinees heeft steeds voldoende voedsel, is goed gekleed, bewoont goede soms zelfs nette huizen en heeft bij een minimum arbeid nog altijd geld over voor 't viereen van feesten en, bij de Christenen, van drinkgelagen en danspartijen. Ook bij den opbouw of bij de versiering van kerken blijkt het dikwijls uit de gemakkelijheid waarmede hij de daarvoor benoodigde gelden bijeenbrengt, dat hij geenszins van contanten ontbloot is. Toch blijft het een raadsel hoe hij aan dat geld, dat op eerlijke wijze verkregen wordt, komt. Een Amboinees toch zal er nooit toe overgaan zich op oneerlijke wijze te verrijken of te stelen, en nergens is de veiligheid van personen en goederen zoo groot als in deze streken. Slechts voor ééne zaak kan hij geen geld vinden, n.l. om zijne geringe belasting van f 5 per jaar te betalen, en telken jare

komt die belasting dan ook slechts langzaam binnen of moeten nog achterstanden worden geconstateerd.

3°. Overige eilanden.

Wat den oeconomischen toestand op de Aroë-, Kei-, Tanimbar- en verdere Zuidwester-eilanden betreft, zoo meent verslaggever in herinnering te moeten brengen dat hij in 1888 uitgewerkte monographieën omtrent al deze eilandengroepen heeft ingediend, welke door de Regeering ter publicatie aan 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijn afgestaan (vide Deel XXXIII van 't Tijdschrift van dat Genootschap).

De toestanden zijn sedert zoo weinig veranderd dat hij in herhalingen en naschrijving vervallen zou, wanneer hij dat onderwerp andermaal hier behandelde.

Alleen zij aangeteekend: vooreerst, dat de bevolking op de Aroë- en Kei-eilanden nu reeds de zegeningen ondervindt van het verbod tegen invoer van sterke dranken, hoewel dit van de zijde van den handel, die slechts op winstbejag uit is, sterke protesten heeft uitgelokt. Bij den handel, ook bij Europeesche handelshuizen, vindt deze poging, om de door drank ontzenuwde bevolking dezer eilanden op te heffen, eer tegen- dan medewerking. Talrijk waren de pogingen om het verbod te ontduiken. Invoer o.a. werd beproefd van vermouth- en andere wijnen die meer dan 40 pct. alcohol bevatten.

Ten andere valt er ook op te wijzen, dat door de plaatsing van een controleur te Toeal (Kei-eilanden) meer toezicht is kunnen gehouden worden op de handelingen van Arabische en Makassaarsche handelaren, die reeds tientallen van jaren de bevolking dezer eilanden op schandelijke wijze hadden geëxploiteerd en uitgezogen. Maatregelen werden genomen om den Arabieren, die steeds te hunnen bate misbruik maakten van de hooge godsdienstige positie, die zij in de oogen van den Keienaar innamen, den toegang tot het binnenland te verbieden. Gerust kan gezegd worden dat hun invloed reeds gebroken is en den Keienaar ten deze de oogen reeds zijn opengegaan. Verder kon het meten met valsche maaten gewicht nu worden tegengegaan en gewaakt worden tegen den invoer van kruit- en vuurwapenen.

Ook tegen den ruilhandel, zooals die op de Kei-eilanden zeer ten nadeele van den inboorling gedreven werd (vide bovenaangehaalde monographieën), werd herhaaldelijk gewaarschuwd.

29 Februari 1892.

De resident van Amboina,
(w. g.) VAN HOËVELL.